

DIALECTLEXICOLOGIE

I Bedenkingen bij dialectlexicologie

door

PROF. DR. R. WILLEMYNS

WOORD VOORAF

De sectie „Taalkunde” heeft het initiatief genomen de maartvergadering (1977) helemaal te wijden aan de problematiek i.v.m. de conceptie en redactie van dialectwoordenboeken en had daarom als sprekers uitgenodigd de twee huidige bewerkers van het *Woordenboek der Vlaamse Dialekten*, Magda Devos en Hugo Ryckeboer.

Als Voorzitter van de sectie had ik een inleidende tekst geschreven die aan beide sprekers vooraf was overhandigd en die normaal vóór de vergadering gepubliceerd had moeten worden in het *Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel*. Door een technische storing is dit niet kunnen gebeuren zodat deze tekst hier wordt afgedrukt, samen met de teksten van beide sprekers.

Zoals men zal kunnen vaststellen had ik in de inleidende tekst o.m. een aantal vragen gesteld en een aantal bezwaren geformuleerd tegen de manier van bewerken van dialectwoordenboeken in het algemeen en van het *Woordenboek der Vlaamse Dialekten* in het bijzonder. Beide sprekers hebben die vragen beantwoord, hebben zich tegen een aantal van die bezwaren uitstekend en overtuigend verdedigd en zijn met een aantal argumenten naar voren getreden die het nut en de noodzaak van hun onderneming heel duidelijk in het licht stellen. Ze hebben op die manier overigens ook bewezen dat de woorden van lof die in de inleidende tekst over hun persoon werden geschreven, volkomen op hun plaats waren.

Opdat ook diegenen die op de lezing afwezig waren zich daar rekenschap van zouden kunnen geven, lijkt het me billijk de drie teksten hier samen uit te geven.

Een aantal bedenkingen over de ontwikkeling van de dialectologische bedrijvigheid blijven uiteraard gelden, zodat ik hoop dat

het initiatief van de sectie „Taalkunde” én de onderhavige publicatie van drie teksten i.v.m. dialectwoordenboeken, moge bijdragen tot een noodzakelijke theoretische discussie onder dialectologen over de richting die de research op het gebied van de dialectologie uitmoet en over de plaats die de Vlaamse dialectologie inneemt in de linguïstiek in het algemeen en de Neerlandistiek in het bijzonder.

* * *

Enkele tijd geleden verscheen een nieuwe uitgave van het *Gents woordenboek* van Lievevrouw Coopman (eerste editie Gent 1950-52), die de boekhandel uitvloog... Ook het in 1972 te Handzame voor het eerst verschenen *Oostends Woordenboek* van R. Desnerck stond lang op de bestsellerlijst van de Oostendse boekhandels en is al aan een tweede druk toe. Voor de dialectoloog een opmerkelijk verschijnsel; duidt dit op een heroplevende belangstelling voor de dialectologie of heeft het alleen iets te maken met de retromode en de al langere tijd voelbare hang naar opgekalefaterde hoefvetjes, 19de-eeuwse landbouwwerktuigen als siervoorwerpen, kortom naar alles wat verdwenen of aan het verdwijnen is?

Het is niet de bedoeling van deze bijdrage op die (m.i. overigens onbelangrijke) vraag een antwoord te vinden, maar het is wel een welkome aanleiding om de problematiek van het schrijven van dialectwoordenboeken eens van naderbij te bekijken.

Bij het grote publiek is het woordjessprokkelen en het verzamelen van rariteiten blijkbaar altijd al het meest aantrekkelijke facet van de dialectologische bedrijvigheid geweest. Wanneer men voor een min of meer uitgebreide enquête met vragenboek en bandrecorder het land afhost, is men erover verbaasd hoeveel amateurs plots een aantal schoolschriftjes uit hun lade halen waarin ze allerlei curiosa uit hun dialect hebben opgetekend. Zo is overigens ook het dialectonderzoek begonnen: met het aanleggen en publiceren van zgn. *idiotica*, dat zijn dialectwoordenboeken. Het oudst bekende uit de 19de eeuw is de *Proeve van Bredaasch taal-eigen* (Breda 1836) van J. H. Hoeufft.

Een tijd later begonnen er regelmatig soortgelijke *idiotica* te verschijnen¹. Dergelijke werken vertonen heel wat gebreken, ver-

1. Zie o.m. J. Goossens, *Niederländische Mundartwörterbücher in Belgien* in W. Mitzka (Hsg.) *Wortgeographie und Gesellschaft*. Berlin 1968, 131-145 en van dezelfde auteur *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie* in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Dialectologie en Toponymie*, 1970, 202-273.

oorzaakt door een onwetenschappelijke aanpak². Toch worden ze ook nu nog vaak gebruikt, gewoon omdat er niet steeds ander materiaal voorhanden is. Het is o.m. daarom dat de laatste tijd in wetenschappelijke, universitaire instituten een aantal projecten op stapel werden gezet om wetenschappelijk verantwoorde dialectwoordenboeken te maken. Of ze bij het grote publiek evenveel commercieel succes zullen hebben als de twee eerder genoemde valt te betwijfelen, maar dat ze voor de dialectoloog nuttiger zullen zijn, staat als een paal boven water. Ik denk nu vooral aan : A. Weijnen & J. van Bakel, *Woordenboek der Brabantse dialecten*³, A. Weijnen & P. Goossens, *Woordenboek der Limburgse dialecten*⁴, allebei in de Universiteit te Nijmegen en M. Devos & H. Ryckeboer, *Woordenboek der Vlaamse dialecten*⁵ in de Rijksuniversiteit te Gent.

Deze woordenboeken, die wat opzet en structuur betreft vrij veel overeenkomst vertonen, verschillen grondig van de vroegere idiotica :

- de ordening is systematisch in plaats van alfabetisch wat niet alleen een technische wijziging is maar tevens toelaat met woordvelden te werken ;
- er wordt gepoogd enige aanduiding te geven betreffende de uitspraak van de opgenomen woorden ;
- binnen het resp. werkterrein van de woordenboeken in kwestie wordt het verbredingsveld van de opgenomen woorden zo nauwkeurig mogelijk aangeduid ;
- kaarten en tekeningen moeten resp. het verbredingsveld en de betekenis duidelijker maken.

Dit is dus een hele vooruitgang in vergelijking met de idiotica van de oude stempel en het lijdt geen twijfel dat de dialectoloog op die manier een overvloed van belangrijk materiaal wordt geboden.

Totnogtoe ben ik ervan uitgegaan dat dergelijke woordenboeken in een behoefte voorzien. De vraag moet echter worden gesteld of dat inderdaad zo is of, beter gezegd, of de bedoeling die bij de makers van dit soort woordenboeken voorzit, overeenkomt met de noden van de dialectologen. Het is vooral die kwestie die ik hier even wil behandelen, wat meteen impliceert dat zo duidelijk mogelijk moet worden verwoord wat de noden van de hedendaagse

2. Enkele daarvan worden opgesomd bij M. Devos en H. Ryckeboer, *Het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten : een terreinverkenning met voorproef* in *Taal en Tongval*, 1975, 131-167.

3. Totnogtoe verschenen daarvan drie afleveringen, Assen 1966, 1968 en 1976.

4. Nog geen enkele aflevering verschenen.

5. Zie het onder 2 vermelde artikel (met een vervolg in *Taal en Tongval*, 1976, 49-58) waarin het hele opzet uit de doeken wordt gedaan en enkele voorbeelden van lemmata worden gegeven.

dialectologen dan eigenlijk wel zijn. Het spreekt vanzelf dat een dergelijke analyse vrij persoonlijk en dus subjectief is en ik kan alleen maar hopen dat anderen eveneens hun visie bekend zullen maken; op die manier kan misschien het gebrek aan overleg tussen de Nederlandse dialectologen enigszins worden goedge maakt.

De dialectologie is een discipline die organisatorisch en institutioneel nogal zwak staat: op de programma's van de Vlaamse en enkele van de Nederlandse universiteiten staat het als keuzevak. In Nederland is er een Amsterdams „*Instituut voor Dialectologie*” van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen dat de dialectologische activiteit aldaar stimuleert en in zekere mate coördineert. In Vlaanderen bestaat niets dergelijks maar er is wel het tijdschrift *Taal en Tongval* waarin Vlaamse en Nederlandse dialectologen hun bijdragen kwijt kunnen. Een begin van – gestructureerd – onderling overleg werd gemaakt door het bijeenroepen, op initiatief van bovengenoemd Amsterdams instituut, van een soort officiële „dialectologenconferentie”⁶. Deze nogal wankele status van de dialectologie is er allicht de oorzaak van dat de meeste dialectologen ook nog „iets anders” zijn, d.w.z. veel van hun tijd aan andere dingen dan dialectologie (moeten) besteden, wat dan misschien verklaart waarom er zo weinig studies verschijnen over het wezen van de dialectologie, over het nut en de noodzaak van de studie van de dialecten. Anderzijds is de kennis van de methoden en resultaten van het dialectonderzoek ongemeen nuttig bv. voor de historische linguïstiek⁷, de sociolinguïstiek en zo meer.

Wanneer men zich gaat bezinnen over de plaats van de dialectologie in de linguïstiek, moet men m.i. uitgaan van Francescato's bekende uitspraak „dialects do not belong to a language, they are a language”⁸ en dan moet men Jan Goossens bijtreden waar hij stelt dat dialecten, zowel als cultuurtalen „menselijke communicatiesystemen (zijn) waarvan elk afzonderlijk een eigen structuur heeft waardoor het zich van alle andere onderscheidt”⁹. Een dialectoloog is dientengevolge een onderzoeker van een communicatiesysteem,

6. Hoewel de (Belgische) „*Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*” uiteraard wel een ontmoetingsplaats voor Vlaamse dialectologen kan zijn, heeft zij officieel een andere functie. In de door die commissie gepubliceerde „*Handelingen*” worden uiteraard wel dialectologische opstellen opgenomen.

7. Zie o.m. R. Willemys, *Historische grammatica en dialectologie* in Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde 1976, 45-59.

8. G. Francescato, *Structural comparison, diasystems and dialectology* in Zeitschrift für romanische Philologie 1965, 486.

9. *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*, HCTD 1970, p. 126.

van taal, d.w.z. in eerste instantie een linguïst. Principieel maakt het inderdaad geen verschil uit of men het Brugs, Amsterdams, Berlijns dan wel het Nederlands, Duits, Engels, Frans... bestudeert of zelfs de historische grammatica van het Mechels of van het Nederlands. De methoden die voor al die studies noodzakelijk zijn behoren allemaal tot de algemene linguïstiek. De algemene taalkunde trekt profijt uit de resultaten van het onderzoek van de afzonderlijke talen en kan daardoor haar methoden en technieken verbeteren en verfijnen, wat dan weer aan de onderzoekers van de afzonderlijke talen ten goede komt. Er is dus een voortdurende wisselwerking waarin uiteraard ook de dialectologie meespeelt. Men kan of mag het dialectonderzoek dus niet zien als een soort buitenbeentje, een geval apart; het is integendeel een onderdeel van de linguïstiek en dat is iets waar de dialectoloog zich van bewust moet zijn wanneer hij zijn onderzoeksterrein afbakt en zijn methodes definieert, ook wanneer hij woordenboeken schrijft.

Een onderzoek naar de fonologie, de morfologie, de syntaxis van een of meerdere dialecten is dus een linguïstisch onderzoek van een „menselijk communicatiesysteem”. Dit is een waarheid als een koe en ik geloof niet dat iemand dat ooit in twijfel heeft getrokken. De zaken komen merkwaardigerwijze iets anders te liggen wanneer het de lexicologie betreft. We hebben er al op gewezen dat dit aanvankelijk het werkteerrein bij uitstek was van goedmenende, al dan niet competente amateurs. Dat nu ook wetenschapsmensen zich voor het bijeenbrengen van de dialectwoordschat zijn gaan interesseren, is een zeer verheugend verschijnsel en heeft in ieder geval al geresulteerd in een beduidende wijziging van de methoden. De vraag is echter of er ook niets veranderd moet worden aan wat men onderzoekt of dus m.a.w. het soort woordschat of het soort woordvelden dat behandeld wordt, niet anders moet worden bekeken.

We nemen als concreet voorbeeld het *Woordenboek der Vlaamse Dialecten* (WVD) niet alleen omdat dat het dichtste bij huis is maar ook omdat de auteurs ervan in het reeds genoemde artikel expliciet stellen, dat hun „bijdrage een uitnodiging (is) om ons door opbouwende kritiek in staat te stellen de definitieve tekst van het woordenboek ... een optimale vorm te geven” (p. 131-132). Terecht verwijten zij de oude idiotica o.m. „in zekere zin moesten zij rariteitenkabinetten zijn waarin vooral het kurieuze dialectgoed tot uiting zou komen, vandaar dat woorden die ook in de kultuurtaal voorkomen er heel vaak niet in terug te vinden zijn

(vooral De Bo, Loquela, Joos)" (p. 133). Het verwijt impliceert dus vooral dat genoemde auteurs te weinig rekening hielden met het linguïstische aspect van de dialectologie en zich gedroegen als verzamelaars van volkskundige rariteiten zoals diegenen die volkszagen verzamelen, opschriften van kermiskramen of „doodsprentjes". Op zichzelf misschien interessante maar zeker geen linguïstische activiteiten.

De vraag is nu of de samenstellers van het WVD niet in zekere (veel geringere) mate hetzelfde verwijt treft. Een eerste aanduiding daarvoor vinden we in paragraaf 1.2 (p. 134) waar gezegd wordt dat de dialecten momenteel zo aan invloed van het A.B.N. blootstaan dat ze aan het veranderen zijn en dus vlug moeten worden geregistreerd (dat worden ze trouwens al door het Gentse en Amsterdamse bandopnameproject). Wanneer men dat echter als uitgangspunt neemt voor het schrijven van een woordenboek, dan blijkt daaruit m.i. een enigszins romantische opvatting over dialecten nl. hoe ouder hoe beter en „echter". Men mag niet uit het oog verliezen dat „het dialect van het gebied X" is, de taal zoals die door de bewoners van X *nu* wordt gesproken. Dat die taal nu anders is dan 20, 40, 100... jaar geleden spreekt vanzelf maar neemt niet weg dat het „authentieke" en „echte" dialect, dat is wat *momenteel* wordt gesproken. Voor wie zich vooral voor sociolinguïstiek interesseert is de huidige toestand van verandering werkelijk „gefundenes Fressen". Heeft men andere bedoelingen, bv. een diachronische studie, dan is het uiteraard wel nuttig en noodzakelijk te proberen te achterhalen hoe de dialecttoestand er vroeger uitzag. In deze twee gevallen (en ook alle mogelijke andere) zal het standpunt waarop men zich plaatst, consequenties hebben voor het soort dialectmateriaal dat men wil verzamelen en de manier waarop men dat wil doen. Het is niet zo gemakkelijk in dit verband de positie van de dialectwoordenboekauteurs te bepalen. Men kan van mening zijn dat men gewoon maar alles moet bijeengaren waar men de hand op kan leggen en dan maar afwachten voor wie die verzameling nuttig kan zijn. Rekening houdend met de huidige specialisering in de linguïstiek en het feit dat in deze tijd alle wetenschappelijk onderzoek geprogrammeerd moet worden wil het rendabel zijn, is het zeer de vraag of een dergelijke „laissez aller"-houding nog wel acceptabel is. Het komt er m.i., ook voor de auteurs van dialectwoordenboeken, op aan een standpunt in te nemen en vooraf te bepalen wat hun precieze bedoelingen zijn, zodat ze daar hun werkmethode op af kunnen stemmen. Dat dit ook geldt voor bv. de samenstellers van dialect-

atlassen heb ik onlangs in een recensie van de laatste aflevering van de Leidse Taalatlas betoogd¹⁰.

De auteurs van het *Woordenboek der Vlaamse Dialecten* noch die van de andere reeds geciteerde dialectwoordenboeken lijken zich daarover totnogtoe zorgen te hebben gemaakt. Dit blijkt o.m. ook uit de volgende enigszins verontrustende uitlating: „Bovendien lijkt het ons voorbarig het reële doel van het WVD voorlopig verder te stellen dan het verzamelen en publiceren van het dialectisch woordgoed van het boerenbedrijf en andere (oude) beroepen. Dat woordgoed is immers het minst ontsloten en het meest met verdwijnen bedreigd” (p. 136). Hoewel dit op het eerste gezicht een vrij aanvaardbare werkwijze lijkt te zijn, is het m.i. ook weer een uiting van een „rariteitenkabinet”-mentaliteit. Zolang er geen duidelijk aanwijsbare linguïstische reden kan gegeven worden waarom de landbouwterminologie *in se* voor de dialectoloog belangrijker zou zijn dan een ander woordveld – en ik zie niet goed in wat die reden wel zou kunnen wezen – lijkt er mij voor de voorkeursbehandeling van de landbouwterminologie (of die van enige andere „vaktaal”) geen enkele linguïstische rechtvaardiging te bestaan. Die is er slechts wanneer men zich op het standpunt van de folklorist plaatst. Gezien ik er vanuit ben gegaan dat de dialectoloog een „menselijk communicatiesysteem” bestudeert, kan ik me helemaal niet met de „conservator”-idee van de bewerkers van het WVD verenigen. Het moet onze taak zijn het functioneren en de structuur van de taal (dus ook het dialect) te bestuderen vanuit linguïstisch perspectief en dat zie ik hier niet zitten. Ik geloof niet dat de dialectologie van een antiquiteitenfetichisme gediend is en ik geloof evenmin dat, indien men om praktische redenen het werkteerterrein van een nieuw dialectwoordenboek moet beperken, het dan moet gebeuren op grond van de door Devos en Ryckeboer opgegeven criteria.

Dat men mij goed begrijpe: ik wens niet a priori uit te sluiten dat men een dergelijke onderneming met een exploratie van de landbouwterminologie kan beginnen, maar dan moeten daar deugdelijke redenen voor worden gegeven. Zo een reden kan niet zijn dat de andere woordenboeken – in casu het Brabantse en het Limburgse – hetzelfde doen; die zijn m.i. in hetzelfde bedje ziek. Ik sluit zeker niet uit dat in dit materiaal stof kan worden gevonden voor zeer interessante linguïstische studies, ook buiten het eigenlijke lexicologische terrein, maar dat is dan eerder „meegenomen” dan dat het werkelijk zo bedoeld zou zijn en er is bovendien

10. R. Willemys, *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, aflevering 9* (rec.) in *Leuvense Bijdragen* 1976, 391-395.

niets wat bewijst dat er met een andere aanpak niet evenveel of zelfs meer te vinden zou zijn.

Die voorkeur voor het meer incidentele, het niet-doelgerichte, blijkt ook, en hiermee zitten we dan bij de technische kant van de zaak, uit de opbouw van de lemmata. De twee auteurs geven ons in hun artikel een voorsmaakje van hoe die eruit zullen zien en van de moeilijkheden die te verwachten zijn. Een typisch voorbeeld hier is het lemma „de velden”. Devos en Ryckeboer brengen een zeer uitvoerige analyse van de problemen die hier opduiken vanaf het enquêtewerk bij de boer tot het eigenlijke redactiewerk. Zij geven blijk van een meer dan loffelijke voorzichtigheid en wetenschappelijke schroom bij het interpreteren van het ingezamelde materiaal. Hoewel ik alle respect heb voor de luciditeit en de vakbekwaamheid die uit deze zeer ver doorgedreven analyse blijkt, vraag ik me af of hier het doel niet ver voorbijgeschoten wordt. Men krijgt soms de indruk dat het meer om een leerboek voor toekomstige landbouwers gaat dan om een woordenboek en men moet zelf bijna een halve landbouwer zijn om helemaal te snappen waar ze het over hebben. Ik zal de laatste zijn om de verdiensten van de „Wörter und Sachen”-methode te ontkennen maar hier vergeet men blijkbaar dat men een woordenboek der Vlaamse dialecten aan het schrijven is en geen monografie over vakterminologie. Een woordenaar wordt geacht in een woordenboek een duidelijk, overzichtelijk en gesynthetiseerd beeld te geven. Hij moet het materiaal *verwerken* en het niet, enkel wat gerangschikt, zo aan zijn lezer aanbieden. Ook in het op zichzelf zeer loffelijke streven om van elk woord het verbreidingsveld te geven, getuigen de twee auteurs me dunkt van overdreven ijver. Men vraagt zich af of men een woordenboek in handen heeft of een atlas in woorden (dit geldt ook voor het Brabantse woordenboek). De ellenlange reeks cijfers en letters (aanduidingen van dorpen) zullen er zeker niet toe bijdragen het WVD tot een overzichtelijk geheel te maken. Alle lof daarentegen voor de kaartjes waarvan we twee specimina in het tweede deel van het artikel aantreffen. Hoewel men daar om praktische redenen wellicht niet mee zal kunnen overdrijven is dat dé methode om de verbreiding van de bijeengebrachte woordenschat aanschouwelijk voor te stellen.

Laat ik tenslotte, bij wijze van besluit, pogen een deel van mijn misschien soms (te ?) harde kritiek te relativieren. Een woordenboek maken is geen sinecure en men stelt zich, wanneer men die ondankbare taak op zich laadt, onvermijdelijk aan kritiek bloot. Een *Woordenboek der Vlaamse dialecten* kan de Nederlandse dialectologie zeer grote diensten bewijzen. De vakbekwaamheid

van de twee bewerkers is bekend en staat borg voor een verzorgd, gedegen en uiterst welkom wetenschappelijk werk. Ik heb alleen gepoogd aan te tonen dat een dialectwoordenboek niet een ding op zichzelf is of mag zijn, maar een bijdrage tot de vooruitgang van de dialectologie en de linguïstiek. Ik wil er dus op wijzen dat, wie dialectologisch doende is, er zich bewust van moet zijn dat hij in eerste instantie een linguïst is die ofwel materiaal bewerkt ofwel zelf materiaal aandraagt. In het laatste geval moet hij rekening houden met de bruikbaarheid, de linguïstische bruikbaarheid van het aangedragene. Ik hoop dat, wanneer wij meer van het WVD te zien zullen krijgen, zal blijken dat het inderdaad die richting is uitgegaan.

Ik neem aan dat wie een woordenboek maakt zozeer in dat werk opgaat, zozeer met de vele problemen die ieder lemma weer stelt begaan is, dat hij soms dreigt door de vele bomen het bos uit het oog te verliezen. De bedoeling van deze bijdrage is enkel de gespecialiseerde auteurs van een dialectenwoordenboek even te confronteren met de ideeën en bedenkingen van een toekomstige gebruiker ervan. Het feit dat zij daar in hun artikel expliciet om hebben gevraagd bewijst dat in hun opvatting een dergelijke confrontatie nuttig kan zijn. De mijne is niet anders...